КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.18

ДЗЮБАК Т.Т.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW IN THE CONSTITUTION OF UKRAINE: EUROPEAN STANDARDS AND NATIONAL SPECIFICITIES

Мета. Метою роботи є всебічний аналіз принципів правової держави у контексті положень Конституції України, їх співвіднесення з європейськими стандартами та визначення особливостей національної специфіки їх реалізації. **Методика.** Методологічну основу статті становлять загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний), що дало змогу комплексно дослідити принципи правової держави у Конституції України та їх відповідність європейським стандартам. **Результати.** У результаті дослідження з'ясовано, що принципи правової держави, закріплені в Конституції України, формують системний комплекс засад державотворення, орієнтований на європейську модель rule of law. Встановлено, що ключовими з них є: верховенство права, пріоритет прав і свобод людини, поділ влади, гарантії судового захисту та незалежність судової влади, а також соціальна спрямованість держави. Підкреслено, що їх практична реалізація в Україні ускладнена умовами воєнного стану, політичної нестабільності та цифрових трансформацій, проте саме дотримання цих принципів є визначальним чинником подальшого демократичного розвитку та інтеграції в європейський правовий простір. **Наукова новизна** полягає у комплексному аналізі принципів правової держави крізь призму положень Конституції України та їх співвіднесення з європейськими стандартами rule of law. У статті запропоновано авторське бачення багаторівневої природи принципів правової державності, що поєднує ідеї, норми та практику. Обґрунтовано, що формування правової держави в Україні відбувається не лише через закріплення норм у Конституції, а й завдяки розвитку громадянського суспільства, підвищенню правової культури та впливу цифрової трансформації на механізми реалізації прав і свобод. **Практична значимість** дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення законодавчої діяльності та правозастосовної практики в Україні.

Ключові слова: *правова держава, верховенство права, Конституція України, права і свободи людини, поділ влади, судовий захист, європейські стандарти, громадянське суспільство, правова культура, цифрова трансформація.*

Purpose. The purpose of the work is a comprehensive analysis of the principles of the rule of law in the context of the provisions of the Constitution of Ukraine, their correlation with European standards and determination of the features of the national specificity of their implementation. **Methodology.** The methodological basis of the article is general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, generalization) and special-legal methods (formal-legal, comparative-legal, systemic-structural), which made it possible to comprehensively study the principles of the rule of law in the Constitution of Ukraine

© ДЗЮБАК Т.Т. – здобувач кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького (ЗВО «Університет Короля Данила») https://orcid.org/0009-0003-1913-5343
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and their compliance with European standards. **Results.** As a result of the study, it was found that the principles of the rule of law, enshrined in the Constitution of Ukraine, form a systemic complex of state-building principles, oriented towards the European model of rule of law. It was established that the key ones are: the rule of law, the priority of human rights and freedoms, the separation of powers, guarantees of judicial protection and the independence of the judiciary, as well as the social orientation of the state. It is emphasized that their practical implementation in Ukraine is complicated by the conditions of martial law, political instability and digital transformations, however, it is the observance of these principles that is the determining factor for further democratic development and integration into the European legal space. **Originality** consists in a comprehensive analysis of the principles of the rule of law through the prism of the provisions of the Constitution of Ukraine and their correlation with European standards of the rule of law. The article proposes the author's vision of the multi-level nature of the principles of the rule of law, which combines ideas, norms and practice. It is substantiated that the formation of the rule of law in Ukraine occurs not only through the consolidation of norms in the Constitution, but also due to the development of civil society, the improvement of legal culture and the impact of digital transformation on the mechanisms for the implementation of rights and freedoms. **Practical significance** the research consists in the possibility of using its results to improve legislative activity and law enforcement practice in Ukraine.

Key words: *rule of law, rule of law, Constitution of Ukraine, human rights and freedoms, separation of powers, judicial protection, European standards, civil society, legal culture, digital transformation.*

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворення в Україні характеризується активним утвердженням засад правової держави, проте цей процес супроводжується численними суперечностями та викликами. Попри конституційне закріплення фундаментальних принципів – верховенства права, поділу влади, пріоритету прав і свобод людини, незалежності судової влади – їх реалізація на практиці часто наштовхується на політичну нестабільність, воєнний стан, недосконаліть інституційних механізмів та недостатній рівень правової культури суспільства.

Проблемним залишається питання гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами правової державності, а також забезпечення реального балансу між національною безпекою та дотриманням прав і свобод громадян в умовах сучасних криз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підґрунтям для написання статті стали напрацювання таких науковців, як Левчук В.Д., Дербак В.І., Дербак А.П., Сидоркіна Р.Д., Соколов С.А., а також інших авторів, що забезпечило можливість сформувати системне та різнобічне розуміння теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова держава – це така форма організації суспільства, у якій взаємовідносини між державою, індивідом та їх об'єднаннями будуються на основі права. Це означає, що закони не існують лише формально, а реально забезпечують здійснення прав, свобод і законних інтересів кожної особи, різних соціальних груп та громадянського суспільства в цілому. У правовій державі закріплюється принцип взаємної відповідальності: держава відповідає перед людиною так само, як і громадянин перед державою [1].

Слід підкреслити, що сучасна Україна перебуває у процесі активного формування та зміцнення засад правової державності, проте цей процес супроводжується численними труднощами. В умовах воєнних дій та постійних внутрішньополітичних криз особливої актуальності набуває проблема пошуку оптимального балансу між потребою гарантування національної безпеки та збереженням прав і свобод людини. Запровадження надзвичайних заходів у таких умовах є вимушеним кроком держави, однак саме здатність дотримуватися принципів справедливості та поваги до прав людини визначатиме, чи залишатиметься Україна на шляху утвердження правової держави.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Левчук В.Д., який слушно зауважує: пріоритет права має справжнє значення лише тоді, коли воно виступає мірою свободи, а закони реально відображають інтереси народу і держави та втілюють ідеї справедливості. Разом з тим, як слушно підкреслює дослідник, сама наявність розвиненого законодавства ще не є гарантією існування правової держави. Історичний досвід тоталітарних режимів переконує, що навіть за умов активного прийняття нормативних актів і суворого їх дотримання, правове регулювання може мати репресивний характер, суперечачи самому поняттю правової державності [1].

Важливо також зауважити, що формування правової держави в Україні неможливе без розвитку громадянського суспільства та підвищення рівня правової культури населення. Лише за умови поєднання політичної волі влади, ефективних інституційних механізмів та активної громадянської участі можливо забезпечити реальне втілення принципів верховенства права. Крім того, сучасний етап розвитку державності характеризується впливом цифрової трансформації, яка, з одного боку, створює нові інструменти для прозорості та підзвітності влади, а з іншого – породжує ризики, пов'язані з кібербезпекою та захистом персональних даних.

У своїй праці В.І. Дербак та А.П. Дербак [2] наголошують, що поняття принципу правової держави не можна зводити лише до його нормативного чи законодавчого вираження. Дослідники підкреслюють багатовимірність цього феномена та виокремлюють три ключові складові, які формують його зміст: 1) наявність уявлень і доктринальних положень у сфері правосвідомості; 2) закріплення відповідних засад у чинному законодавстві; 3) практична реалізація принципів правової держави у конкретних сферах суспільних відносин. У такій перспективі простежується закономірна логіка розвитку: принцип правової держави виникає як ідея в межах конституціоналізму, далі отримує нормативне вираження в конституційно-правових нормах і зрештою втілюється у суспільних відносинах. Водночас можливий і зворотний процес: саме соціальна практика, набуваючи певних форм, стає підґрунтям для подальшого нормативного закріплення, формуючи нові принципи державності.

Особливої уваги заслуговує твердження про те, що наукові дискусії та перевірка відповідності принципів суспільним реаліям не припиняються навіть після їх конституційного закріплення. Навпаки, включення цих принципів до тексту Основного Закону стає поштовхом до нового розвитку юридичної науки та вдосконалення правозастосовної практики. Тому сам факт закріплення принципу правової держави в акті найвищої юридичної сили виступає свідченням його об'єктивності та визначальності, а також точкою відліку для подальшого осмислення та розвитку концепції правової державності [2].

На нашу думку, багаторівнева природа принципів правової держави має особливе значення для сучасної України. Вона підкреслює, що правова держава – це не статична конструкція, а динамічний процес, у якому взаємодіють ідеї, норми та практика, створюючи підґрунтя для реальної реалізації верховенства права та належного захисту прав людини.

У європейському праві правова держава ототожнюється насамперед із принципом верховенства права (rule of law), зміст якого розкрито у практиці Європейського суду з прав людини, рекомендаціях Венеційської комісії та документах Ради Європи. Цей принцип охоплює низку ключових складових, серед яких: законність, що передбачає обов'язковість дотримання права для всіх, включно з органами державної влади; правова визначеність, яка гарантує стабільність і передбачуваність правових норм; заборона свавілля, що забезпечується підзвітністю влади та наявністю ефективного судового контролю; доступ до правосуддя, який можливий лише за умов незалежності й безсторонності судів; а також повага до прав людини як основоположної цінності правової системи. Окрім цього, європейська модель правової держави включає принцип пропорційності у втручанні держави у права та свободи, визнання пріоритету міжнародних стандартів у сфері прав людини та розвиток ефективних механізмів конституційного контролю.

Конституція є основним законом правової держави, адже саме в ній закріплюються фундаментальні правові засади організації державного і суспільного життя. Вона виступає узагальненою правовою моделлю суспільного устрою, якій має відповідати все чинне законодавство.

Конституція України [3] містить низку положень, що безпосередньо визначають її як правову державу. Так, у статті 1 закріплено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. У статті 3 проголошено права і свободи людини найвищою соціальною цінністю та встановлено обов'язок держави їх утверджувати і забезпечувати. Стаття 6 закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, а стаття 8 визначає верховенство права як засадничий принцип функціонування правової системи. У статті 55 гарантується судовий захист прав і свобод, тоді як статті 124–129 визначають незалежність і самостійність судової влади.

У своїй сукупності ці положення орієнтують Україну на європейську модель правової держави, що підтверджується й практикою Конституційного Суду України. У своїх рішеннях він неодноразово наголошував, що верховенство права є фундаментальною засадою правопорядку, яка охоплює принципи справедливості, рівності та поваги до людської гідності.

У контексті вищезазначеного доцільно розглянути більш детально принципи правової держави, які безпосередньо закріплені у нормах Основного Закону.

Принцип суверенітету, демократизму та правової державності. У статті 1 Конституції закріплено, що Україна є суверенна, незалежна, демократична, соціальна і правова держава. Це визначення задає стратегічний напрям розвитку країни та визначає, що демократизм і правова держава є взаємопов'язаними категоріями. Суверенітет у цьому контексті означає верховенство Конституції та законів на всій території держави й недопустимість зовнішнього чи внутрішнього свавілля.

Принцип пріоритету прав і свобод людини. Стаття 3 Конституції України проголошує права і свободи людини найвищою соціальною цінністю та визначає, що їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Цей принцип відображає гуманістичну спрямованість правової держави та відповідає європейським стандартам, згідно з якими права людини становлять першооснову правопорядку.

У контексті сучасних подій, пов'язаних із воєнним станом, дана конституційна норма набуває особливого значення. Адже держава змушена запроваджувати певні обмеження прав і свобод, що відповідає Конституції та міжнародним стандартам лише за умови їх пропорційності та тимчасового характеру. Баланс між потребою гарантування національної безпеки і збереженням фундаментальних прав людини стає головним критерієм правової державності в умовах війни. Крім того, у процесі євроінтеграції Україна зобов'язана забезпечити гармонізацію правових стандартів із практикою Європейського суду з прав людини. Це стосується не лише формального закріплення прав у Конституції, але й їх реальної реалізації у щоденній діяльності органів державної влади. Особливої актуальності набувають питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, людей, що постраждали від війни, а також забезпечення рівного доступу до правосуддя в умовах цифровізації.

Поділ влади та система стримувань і противаг. У статті 6 Конституції закріплено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Він передбачає не лише розмежування функцій різних гілок влади, а й взаємний контроль між ними, що запобігає узурпації та зловживанню владними повноваженнями. Поділ влади є ключовою ознакою правової держави та однією з гарантій демократичного розвитку.

Верховенство права. Стаття 8 Конституції визначає принцип верховенства права як основоположний. Це означає, що право, а не свавільна воля влади, є критерієм для всіх рішень та дій органів держави. Конституційний Суд України у своїй практиці неодноразово наголошував, що верховенство права включає такі цінності, як справедливість, рівність та повага до людської гідності. У цьому сенсі верховенство права виступає ядром концепції правової держави.

Гарантії судового захисту прав і свобод. У статті 55 Конституції закріплено право кожного на судовий захист своїх прав і свобод, а також можливість звернення до міжнародних судових установ, зокрема до Європейського суду з прав людини. Це положення відповідає європейським стандартам та забезпечує реальність і дієвість прав людини, що є невід'ємною частиною правової держави.

Незалежність судової влади. У статтях 124–129 Конституції проголошено принципи незалежності, самостійності та недоторканності суддів, а також закріплено вимоги щодо верховенства права при здійсненні правосуддя. Судова влада у правовій державі виступає гарантом захисту прав і свобод, арбітром у конфліктах між громадянином і державою, а її незалежність є запорукою справедливості та правової визначеності.

Соціальна спрямованість держави. Правова держава за Конституцією України водночас є і соціальною. Це означає, що держава зобов'язана створювати умови для гідного життя громадян, забезпечувати рівність можливостей, охорону праці, освіту, медичну допомогу та інші соціальні гарантії. Така інтеграція соціальних і правових засад відрізняє українську модель від класичної ліберальної концепції правової держави.

Як слушно зазначають Сидоркіна Р.Д. та Соколов С.А. [4], одним із ключових засадничих принципів правової держави є *принцип відповідальності перед законом*, який поширюється не лише на громадян, а й на органи державної влади та громадські об'єднання. Важливе значення має також підзвітність державної влади суспільству, що забезпечує прозорість її діяльності та унеможливлює зловживання владними повноваженнями. Не менш вагомим є *принцип невтручання держави у внутрішні процеси громадянського суспільства*, адже лише в умовах реальної автономії соціальних інституцій можливий розвиток демократії.

До визначальних ознак правової державності належить і обов'язок держави гарантувати захист невід'ємних природних прав і свобод людини, визнавати пріоритетність її інтересів, забезпечувати непорушність честі та гідності особистості. Саме ці засади визначають гуманістичний

характер правової держави та її спрямованість на утвердження людини як найвищої соціальної цінності.

Не менш важливим є *принцип рівності всіх перед законом і рівності закону для кожного.* Правова держава ґрунтується на взаємній відповідальності держави й особи, що передбачає також правову відповідальність посадових осіб за дії, вчинені від імені держави. Важливим елементом є поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову з належним балансом, стримуваннями й противагами, відкритістю та прозорістю їх діяльності. Особливе місце займає незалежність судів і суддів, наявність ефективних механізмів судового захисту прав і свобод, а також функціонування дієвих форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів.

Висновки. Отож, підсумовуючи відзначаємо, що правова держава – це не лише правова конструкція, закріплена у нормах Основного Закону, а передусім жива система взаємовідносин між державою, суспільством і особою, що базується на верховенстві права, гуманізмі та взаємній відповідальності. Конституція України закріплює широкий спектр принципів, які відображають європейські стандарти правової державності: пріоритет прав і свобод людини, поділ влади, верховенство права, незалежність судової системи та соціальну спрямованість держави. У сукупності вони формують концептуальний фундамент демократичного розвитку країни.

Водночас, сучасний стан державності в Україні демонструє, що формування правової держави є складним і тривалим процесом, який відбувається в умовах воєнного стану, політичних криз та цифрових трансформацій. Баланс між гарантуванням національної безпеки та збереженням прав і свобод людини постає як ключовий виклик, від вирішення якого залежить подальший розвиток української державності.

Особливу роль у цьому процесі відіграє громадянське суспільство та рівень правової культури населення. Лише поєднання політичної волі, ефективних інституційних механізмів та активної участі громадян може забезпечити реальне втілення принципів верховенства права. Досвід європейських країн підтверджує, що правова держава – це не статичний стан, а динамічна модель, у якій постійно взаємодіють ідеї, норми та практика.

Тому, для України правова держава має стати не лише конституційним ідеалом, а й реально діючим механізмом захисту прав людини, стримувань і противаг у владі та утвердження соціальної справедливості. Саме в цьому полягає її стратегічне значення для сучасності та майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Левчук В.Д. Поняття та ознаки правової держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми.* Харків, 2019. С. 121-123. ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. DOI: https://univd.edu.ua/ /publishing/konf/17_05_2019/pdf/57.pdf.

2. Дербак В.І., Дербак А.П. Фундаментальні принципи функціонування правової держави в Україні як критерій взаємовигідного співробітництва з країнами ЄС: філософсько-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* Випуск 72/2. 2022. С. 247-251. DOI: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/10/42.pdf.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. DOI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Сидоркіна Р.Д., Соколов С.А. Правова держава як інструмент втілення інтересів громадянського суспільства в життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2024. С. 30-33. DOI: http://lsej.org.ua/9_2024/8.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025
Дата публікації: 29.09.2025.